

આદિવાસી બાળકોનું બાલપત્ર

૧૫ ઑગષ્ટ ૨૦૦૪
વર્ષ ૧, અંક ૧

સંપાદક
વિક્રમ ચૌધરી
સુરમલ વહોનિયા

પરામર્શક
ભગવાનદાસ પટેલ
ચામુલાલ રાઠવા
કાનજી પટેલ
ડાહ્યાભાઈ વાઢુ
ધીરુભાઈ પટેલ
મુકુંદ મુધોળકર

કળા સંયોજન
દિપા જયરામન
પીયુષ ઠક્કર

મુદ્રણ સંયોજન
નીરજ કુંગે

પ્રકાશન વ્યવસ્થા
દીપ્તિ કુલકર્ણી

પ્રકાશક
ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર
૬૨, શ્રીનાથધામ સોસાયટી, દિનેશ મિલપાસે,
વડોદરા ૩૯૦ ૦૦૭
ફોન નં. : ૦૨૬૫-૨૩૩૧૯૬૮

અનુક્રમણિકા

જીવડો રે જીવડો	... ૩
ડોંગોર એ ડુંગર	... ૪
પાણી રે	... ૫
એક અને બે	... ૬
મનમોજી ઉંદર	... ૯
તોડા અને તોડીની વાર્તા	... ૧૧
એક કળાવાળી શિયાળવી	... ૧૪
દોસ્તી	... ૧૬
પિઠોરાની કથા	... ૨૪
આદિવાસી નેતા શ્રી ગોવિંદ ગુરુ	... ૨૨
ભિલી મહાભારતનો પદ્યસાર	... ૭
કુંકલા રામકથા	... ૨૫
હા, મને અંગ્રેજી આવડે છે	... ૨૦
ઉખાલા	... ૧૭

આદિવાસી અકાદમી સંચાલિત અનૌપચારિક શાળાઓના શિક્ષકોને વિનંતી કે બોલમાં સમાવાયેલ વિષયોને અનુરૂપ જો કોઈ લખાણ તમારી પાસે હોય અથવા લખવા ઇચ્છતા હોય તો તે લખી નીચેના સરનામે મોકલશો.

સંપાદકશ્રી, 'બોલ'
૧૫, કે કે પાર્ક, પટેલ નગર પાસે, શાસ્ત્રી રોડ, બારડોલી
ફોન નં. : ૦૨૬૨૨ - ૨૨૩૩૯૪

સંપાદકીય

બાળમિત્રો,

આપના હાથમાં આ નાનું તમારું સામાયિક હશે ત્યારે આજુ બાજુ માં પડતા વરસાદના છાંટામાં ભીંજાઈને તમે આવ્યા હશો, દેડકાઓનો ડ્રાઉંગ ડ્રાઉંગ અવાજ તમને સંભળાતો હશે, નદીમાં પૂર આવ્યું હશે, એ પૂરનો ઘુઘવાટ. ને તેની સાથે તમે જ્યાં હશો ત્યાં નાની કૂંપળ નીકળી હશે. જે આપને રમવા માટે લાલચ જગાવતી હશે ને જે આવનારા દિવસોમાં આપણને નવી તાજગી પણ આપશે. નાના પાણીના ઝરને રોકી તેમાં દાદા પાસે બનાવી માંગેલી નાની હોડી પાણીમાં મુકતાં જે ભાવ અનુભવાય છે તે કેવી રીતે કહી શકાય? ને પછી કાદવમાં, ગિલ્લી દંડા, લખોટા, પકડ દાવ, થપ્પો, કબડ્ડી, આંબળી પીંપળી રમવું, નદીમાં બહાવું, માછલી પકડવું, જંગલમાં બળદ, ભેંસ, બકરી ચરાવવા જવું ને સાથે જંગલના ફળનો સ્વાદ માણવાની મઝા જ કંઈ જુદી છે. ને એ સમયે ગવાતા..

વરસાદડુંડું આવજે..

મામા કોદરા વાવજે.

વરસાદને આવવા માટે પ્રેમથી કહીએ ને મામાને કોદરા વાવવા નું કહીએ ને એ સાથે વરસાદ આવે એટલે મામાને કોદરા વાવા કહીએ તેમ..

‘બોલ’ મહિને મહિને આવજે,

અમારી નવી નવી વાત લાવજે.

એવું જોડકણું તમારા મનમાં રમે ને ગવાય,

અતર અ અતર અ પાણી

ખોલ ખોલ રાણી..,

કે પછી

આવ રે વરસાદ

ધેબરીઓ પરસાદ

ઉની ઉની રોટલી

ને કારેલાનું શાક

સુંદર જોડકણાં ગાતાં ગાતાં ને તેની સાથે સાથે

ભાણવું એ આપણો સ્વાભાવ બની ગય છે. પરંતુ એની સાથે સમતોલ પાળું રાખીને આગળ ચાલવું એ આપણી પ્રાથમિકતા બની રહેવી જોઈએ. ચોમાસાની મોસમ આપણા માટે સમગ્ર રીતે આનંદ અને પ્રેરણા દાયક બની રહે છે. નવી ઉગેલી કૂંપળની-નાંદરવાની પૂજા દ્વારા આપણે એનું સ્વાગત કરીએ છીએ. આ સમયમાં આપણા વડીલો ખાસ કરીને આપણી સુખાકારી માટે પ્રકૃતિના દેવોને પ્રાર્થના કરતા હોય છે. એમાં શું છુપાયેલું છે તે પણ આપણે જાણીએ. જે તે સમાજના લોકો પાસે આવી જાણકારી અધભૂત હોય છે જે ઘણી મહત્વની હોય છે, તેને સાચી રીતે સમજીએ. એ સાચી જાણકારી સમાજને મળે જેથી સારા સમાજનું નિર્માણ થઈ શકે.

આજે વિશ્વ એટલું ઝડપી બદલાઈ રહ્યું છે કે, એક વસ્તુને તમે પકડીને ચાલવા જશો તો તમને એવું લાગશે કે આ રહી ગયું. એવા સમયમાં બધી વાતને સાથે કઈ રીતે ચાલવું તે આપણા સૌ માટે મહત્વનું બની રહે છે. બોલી શકવું એ તો આપણને મળેલી ભગવાનની ભેટ છે. ‘વાણી’ આપણા મનની વાત બહાર વ્યક્ત કરી શકે છે. આપણે કુદરતના ખોળે જીવતા માણસો કુદરતમાંથી ઘણું શીખીએ છીએ, કુદરત સાથે પણ સંવાદ, વાત કરીએ છીએ. તો આવોને, તમારી મનની, વિચારની વાતને બોલતી કરીએ : ‘બોલ’ દ્વારા તમે બોલો, હું બોલું, બધા બોલે, સમાજ બોલતો થાય, વિચારતો

થાય, બીજા બોલે તે સાંભળી શીખતો થાય. એ જ તો આપણે હાંસલ કરવું છે. બોલમાં આપણે સમયની સાથે ચાલવાના પ્રયાસો કરીશું. જેમાં બાળકો, કિશોર અને અન્ય જિજ્ઞાસુ વાચકોને ઉપયોગી એવા લેખ, ગીત, જોડકાં, કથા, વાર્તા, રમત, અવનવી ઘટનાઓ, સામાજિક અને શિક્ષણ ઉપયોગી માહિતી હશે જે બાળકના પોતાના જીવનની સાથે સમાજને પણ ઉપયોગી બનાવે છે.

આજે સમાજ અને માનવ માનવ વચ્ચે મન ભેદની પાતળી આભાસી રેખા આકાર પામે છે, એને દૂર કરવા એક બીજાની વાત અને દુઃખને સમજવી અત્યંત જરૂરી બની રહે છે. માનવીની આંખમાં ડોકાતી વાસ્તવિકતાના આંસુને જોઈશું. તો પણ ઘણું.

એક વિધાન છે : ‘માનવી પોતાની દૃષ્ટિ છોડી બીજાની દૃષ્ટિથી જુએ તો અડધું જગત શાંત થઈ જાય.’ આપણે ‘બોલ’ દ્વારા સમગ્ર જ્ઞાનની દિશા તરફ આપણા પગ મંડાય અને એક બીજાને સમજવાનો પ્રયત્ન કરીએ તોયે ઘણું.

વાચક મિત્રો આવતા અંકમાં તમારો પણ એક વિભાગ હશે જેમાં આપના મંતવ્યો, આપે મોકલેલ નાની વાર્તા, ચિત્રો, ગીતો વગેરે તમારી કૃતિ સામાયિકમાં હશે. તમારા સામાયિકને સુંદર બનાવવા માટે તમારે, તમારા માતા પિતા, દાદા દાદી ને પણ કંઈક લખીને મોકલવા માટે અમારા વતી આગ્રહ ભરી વિનંતી કરવાની છે. તો બીજા અંકમાં આપણે તમારી ને અમારી સુંદર વાતો સાથે ફરી મળીશું.

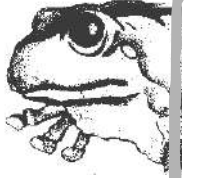
ગીત ગીત ગીત ગીત ગીત — જીવડો રે જીવડો

કાલ સવારે સાગ બોલ્યો
કાન ઊંચા ને ડુંગર બોલ્યો
:હું છું વાયરો

આવું કે જાઉં ?
હું લાવું વરસાદ
આવું કે જાઉં ?

આજ સવારે મહુડો બોલ્યો
નજર પડી ત્યાં ડુંગર ડોહ્યા
:હું છું છાંયડો
આવું ને જાઉં ?
હું લાવું પેટનું ખાણું
રહું કે જાઉં ?

સાંભળો રે સાંભળો
પાણી મારો જીવડો
સાગ મારો જીવડો
વાયરો મારો જીવડો
ડુંગરો મારો જીવડો
જીવડો રે જીવડો
સાંભળો રે સાંભળો..

ડોંગોર એ ડુંગર

ગીત ગીત ગીત ગીત ગીત

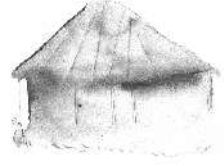
કુંકલામાં

કશી કરી ચઢું રી ?
સાત પુડે ચા ડોંગોર,
સાત પુડે ચા ડોંગોર,
મીંકશી કરી ચઢું રી ?
મીંકશી કરી ચઢું રી ?

બાપા આનલં મીજોલા,
બાપા આનલં મીજોલા,
મીંકશી કરી મીજું રી ?
મીંકશી કરી મીજું રી ?

ગુજરાતીમાં

કેવી રીતે ચઢું રે ?
સાત પુડાનો ડુંગર,
સાત પુડાનો ડુંગર,
હું કેવી રીતે ચઢું રે ?
હું કેવી રીતે ચઢું રે ?

બાપા આવ્યા મળવા,
બાપા આવ્યા મળવા,
હું કેવી રીતે મળું રે ?
હું કેવી રીતે મળું રે ?

i થયાં છે. દીકરી કહે છે કે આટલો મોટો ડુંગર
મળવા આવશે તો હું કેવી રીતે મળીશ ?

પાણી રે

ગીત ગીત ગીત ગીત ગીત

કુંકલામાં

પાણી પડ

વરત પાણી પડ
ખાલત દરે ભરે જી જી
ખાલત દરે ભર
ખાલદ દરે ભર

નવરીના બાપા,
એકલા નકો જશી,
નદીના ભેવ રી રી
નદીના ભેવ
નદીના ભેવ.

ગુજરાતીમાં

વરસાદ પડે

પૂર્વમાં વરસાદ પડે,
પશ્ચિમમાં દરીયો ભરાય રે જી જી
પશ્ચિમમાં દરીયો ભરાય
પશ્ચિમમાં દરીયો ભરાય.

કન્યાના પિતા,
એકલા નવ જશો,
નદીનો ભય છે રે જી જી
નદીનો ભય.
નદીનો ભય.

(આ ગીતમાં પિતા, માતા, ભાઈ, બહેન, કાકા, કાકી વગેરેના ઉલ્લેખ આવે અને ગીત આગળ ચાલે)

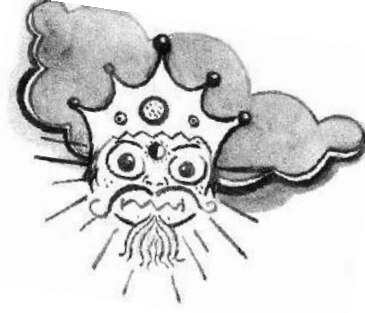

એક ને બે

ગીત ગીત ગીત ગીત ગીત

એક

રોંછ દારુ ગાળે,
રોંછ દારુ ગાળે રે બાળા,
રોંછ દારુ ગાળે,
રોંછ દારુ ગાળે,
રોંછ દારુ ગાળે રે બાળા,
બકરો આંખ કાઢે,
બકરો આંખ કાઢે.
બકરો આંખ કાઢે રે બાળા,
સસલો ધુલ્યા કરે
સસલો ધુલ્યા કરે
રોંછ દારુ ગાળે રે બાળા.

બે

સૂર્યદેવ તપો તપો.
દેવનું ઘર લીપી આપીશ,
મોટો બકરો મારી આપીશ.
કોઠના પાંદડામાં ઘી આપીશ.
તપો તપો સૂર્યદેવ.

(આ જોડકામાં વરસાદથી ભીંજાયેલ બાળક સૂર્યદેવને વિનંતિ કરે છે કે તમે તપો અને મારી ઠંડી દૂર કરો.)

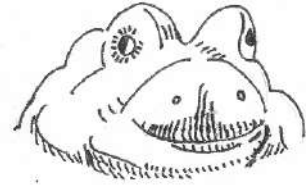
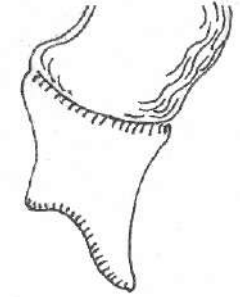
ભીલી મહાભારત પદ્યસાર

એક સવારે વાણિયો
કરતો હતો દાતણ
રસ્તો વાળતી ભંગિયણ
એને કરી ધરમની બેન
એને દીધાં સોનેરી કપડાં
જેવાં કપડાં ઇંદ્રાણીના

એક હતો દેડકો
ગંગામાં નાહવા નીકળ્યો,
રસ્તે આવ્યું શહેર
શહેરમાં હતું બજાર,
બજારમાં ઊભી ગાયો
ત્યાં દેડકો ચગ દાયો.

દેડકાનો જીવ નીકળ્યો
વાણિયણના પેટમાં પેઠો
વાણિયણે જણ્યો દિકરો
દિકરો ભણ્યો ને મોટો થયો
એ ચાલ્યો ઇંદ્રાપુરી
ઇંદ્રે આપી નોકરી

ઇંદ્રે પૂછ્યું ભંગિયણને
 ક્યાંથી લાવી આ કપડાં
 ઇંદ્રે ભર્યો દરબાર
 કોણે આપ્યાં કપડાં ?
 વાણિયો બોલ્યો : મેં આપ્યાં
 ઇંદ્ર કહે : નીકળ અહીંથી વાણિયા
 વાણિયો કહે આપો પૂરો પગાર
 ઇંદ્ર કહે : લે પગાર ને જ
 ગાડામાં કોથળો ભર્યો પગાર
 વાણિયો નીકળ્યો ગંગા નહાવા
 જંગલ રસ્તો ને રાત કાળી
 એમાં અધવચ બળદ મર્યો
 વાણિયો ઝૂં અરજી
 મદદ કરો હે સૂરજદેવ
 હાજર થયાં ત્યાં સૂરજદેવ
 સૂરજ કહે : એક શરત

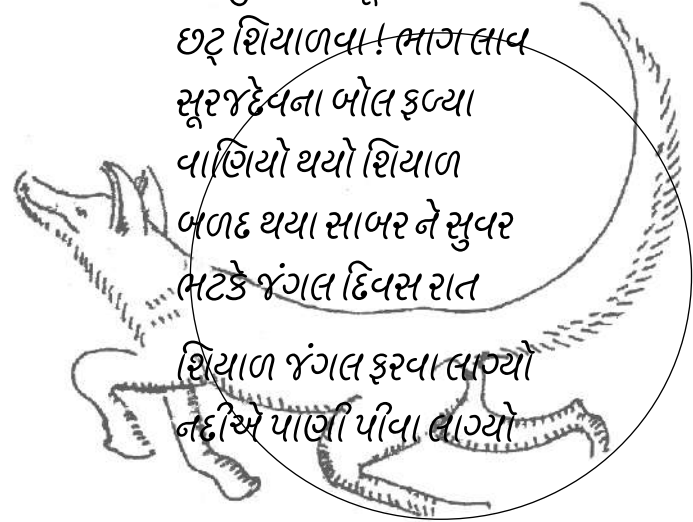
ગાડાના માલમાં અડધો ભાગ
 કબૂલ કર્યું વાણિયે ને બળદ થયો જીવતો

વાણિયો પહોંચ્યો ગંગાઘાટ
 ગંગામાં પધરાવ્યો માલ
 પાછો વળ્યો ત્યાં વાટમાં
 સૂરજ માગે અડધો ભાગ
 વાણિયો કહે : અરર ! મારી ભૂલ થઈ
 માલ બધો ગંગામાં નાખ્યો

કહે ગુસ્સામાં સૂરજદેવ
 છટ શિયાળવા ! ભાગ લાવ
 સૂરજદેવના બોલ ફળ્યા
 વાણિયો થયો શિયાળ
 બળદ થયા સાબર ને સુવર
 ભટકે જંગલ દિવસ રાત

શિયાળ જંગલ ફરવા લાગ્યો
 નદીએ પાણી પીવા લાગ્યો

(વધુ આવતા અંકમાં)

વારતા રે વારતા વારતા રે વારતા

મનમોજી ઉંદર

એક ઉંદર હતો. તે રસ્તો સાફ કરી રહ્યો હતો. તેવામાં
 તેના હાથમાં કાંટો ખૂપ્યો. કાંટો કઢાવવાં તે કોટવાળ
 પાસે ગયો. કોટવાળ વાંસની ટોપલી બનાવતો હતો.
 કોટવાળને કહે, એ કોટવાળ આ કાંટો કાઢને, કોટવાળે
 કહ્યું, પણ કાંટો તૂટી જશે તો, તું નકામો મારી સાથે
 લડીશ.

ઉંદર કહે, ના નહીં લડું,
 કોટવાળ કાંટો કાઢવા લાગ્યો, અને કાંટો તૂટ્યો.
 ઉંદર તો ખીજવાઈ ગયો અને બોલ્યો.

મને મારો કાંટો આપ, નહિ તો આ ટોપલી આપ,
 મને મારો કંટો આપ, નહિ તો આ ટોપલી

આપ,
 કોટવાળે ના છૂટકે પોતાની ટોપલી ઉંદરને આપી.
 ઉંદર ટોપલી લઈને આગળ ચાલ્યો. એક ઘર પાસે
 છોકરી હાથમાં છાલ લઈ જઈને રીંગણીના છોડમાં
 નાખતી હતી. ઉંદરે એને કહ્યું,

એઈ, છોકરી આ શું હાથમાં
 છાલ લઈને જાય છે, લે આ મારી

ટોપલી.
 છોકરી કહે, ના રે ભાંગી ભાંગી

જશે તો, તું નકામો મારી સાથે લડીશ.
 ઉંદર કહે, ના નહીં લડું. અને ટોપલી
 છોકરીને આપી. છોકરી એકવાર છાલ ભરીને લઈ ગઈ,

ટોપલી ભાંગી ગઈ.

ઉંદર કહે,

મારી ટોપલી આપ, નહિ તો આ રીંગણ આપ

મારી ટોપલી આપ, નહિ તો આ રીંગણ આપ

છોકરીએ રીંગણ આપ્યું. રીંગણ લઈને ઉંદર આગળ
 ચાલ્યો. ત્યાં ગોવાળિયા લુખ્ખો રોટલો ખાતા હતા. ત્યાં
 જઈને ઉંદર કહે, અરે ગોવાળિયા, તમે કેમ લુખ્ખી રોટલી
 ખાઓ છો ?

ગોવાળ કહે, અમારી પાસે શાક નથી. એટલે

ઉંદરે કહ્યું મારી પાસે રીંગણ છે, તે લો.

ગોવાળ કહે, કદાચ ખાઈ જવાય તો, તું નકામો
 અમારી સાથે ઝઘડો કરીશ.

ઉંદર કહે, ના નહિ કરું આમ કહી રીંગણ આપ્યું.

ગોવાળો તો રીંગણ ખાઈ ગયા ઉંદર કહે,

મારુ રીંગણ આપો, નહિ તો આ બળદ આપો

મારુ રીંગણ આપો, નહિ તો આ બળદ

આપો

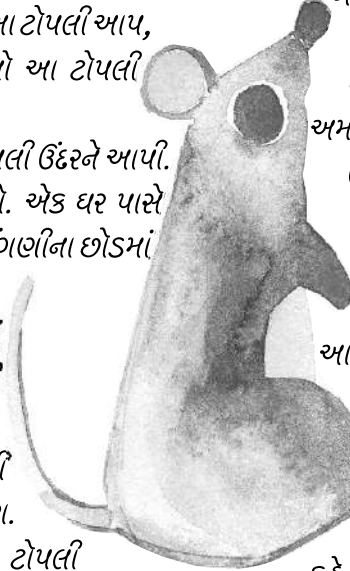
ગોવાળોએ બળદ આપ્યો. તે બળદ લઈને

ઉંદર આગળ ચાલ્યો, ત્યાં એક ખેતરમાં

માણસે હળની એક બાજુ બળદની સાથે

પોતાની પત્નીને ખેતરેલી. ત્યાં જઈને ઉંદર

કહે, એ ભાઈ, તને શરમ નથી આવતી, ખેતરને

બળદખેડે જોતરી છે લે આ મારો બળદ. પેલો ભાઈ કહે,
કદાચ મરી જશે તો, તું નકામો મારી ખેડે ઝગડો કરીશ.

ઉંદર કહે, નાં નહિ લડું.

અને બળદ આપ્યો, પેલાએ બળદને હળે જોતર્યો,
એક આંટો ફર્યો અને એટલામાં તો બળદનો પગ ભાંગી
ગયો. ઉંદર તો ખીજવાઈ ગયો. અને કહે,

મને મારે બળદ આપ,

નહિ તો તારી બૈરી આપ

મને મારો બળદ આપ,

નહિ તો તારી બૈરી આપ

પેલાએ તો ના છૂટકે પોતાની બૈરી ઉંદરને આપી.

બૈરી લઈને ઉંદર

આગળ ચાલ્યો.

રસ્તામાં તેને

જાન્યે મળ્યાં.

તેઓ ઢબ ઢબ

નગારુ વગાડતા

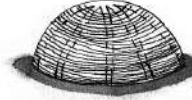
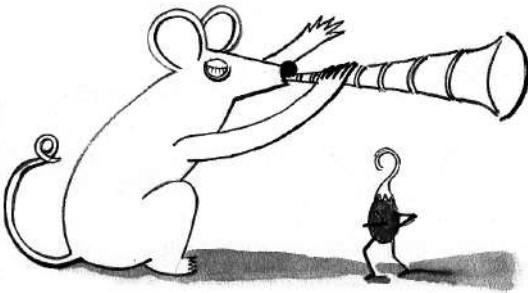
જતાં હતાં. તેમને

બૂમ પાડીને ઉંદરે

કહ્યું, તમને શરમ

નથી આવતી, માત્ર

નગારુ જ વગાડતા

જાઓ છો. સરસ મજાનાં ગીતો ગાતા જાવને. આ મારી
બૈરી સરસ ગીતો ગાય છે. તેને લઈ જાઓ. જાન્યે કહે,
ના રે, મરી બરી જશે તો તું નકામો અમને લડીશ. ઉંદર
કહે, નાં નહિ લડું. અને જાન્યે પેલીને ગીત ગાવા લઈ
ગયા. તેણીએ એકાદ ગીત ગાયું એટલામાં તો તે મરી
ગઈ. ઉંદર તો ખીજવાઈ ગયો અને કહે,

મને મારી બૈરી આપો,

નહિ તો તમારું તૂર આપો

મને મારી બૈરી આપો,

નહિ તો તમારું તૂર આપો

અને જાન્યેઓએ પોતાનું તૂર ઉંદરને આપ્યું.

ઉંદર એ તૂર લઈને વગાડતો વગાડતો ગીત ગાવા
લાગ્યો,

કાંટા પર મેં ટોપલી મેળવી.

કાંટા પર મેં ટોપલી મેળવી.

ટોપલી પર મેં રીંગણ મેળવ્યું,

ટોપલી પર મેં રીંગણ મેળવ્યું.

રીંગણ પર મેં બળદ મેળવ્યો,

રીંગણ પર મેં બળદ મેળવ્યો.

બળદ પર મેં બૈરી મેળવી,

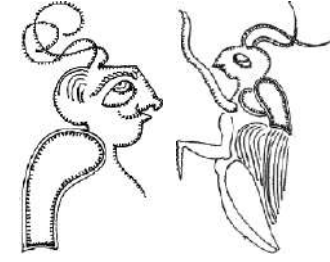
બળદ પર મેં બૈરી મેળવી.

અને બૈરી પર મેં તૂર મેળવ્યું,

ધર્તીંગ ધર્તીંગ વય,

ધર્તીંગ ધર્તીંગ વય.

વારતા રે વારતા

તોડા અને તોડીની વાત

(ડાંગ વિસ્તારના કુંકળા આદિવાસીઓમાં મનોરંજનના હેતુથી કહેવાતી અનેક વાર્તાઓ મળે છે. જે મૌખિક પરંપરામાં સચવાયેલી છે. આ વાર્તાઓમાં ‘પંચતંત્ર’ની માફક માનવેતર પાત્રો પણ આવે છે. એટલું જ નહિ ગદ્ય અને પદ્યનો સુભગ સમન્વય પણ અહીં સધાય છે. આવી જ એક વાર્તા અત્રે પ્રસ્તુત છે)

એક હતો તોડો
અને એક હતી તોડી.

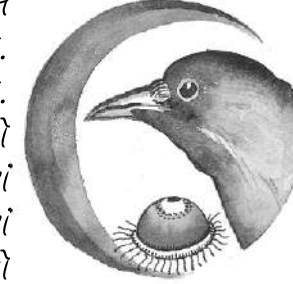
એક દિવસ બન્ને સવારે ખેતર ગયાં. બપોર થઈ
એટલે તોડી ઘરે આવી. રોટલા બનાવ્યા. દૂધ લેવા
શીકામાં ગઈ, ત્યાં એ દૂધની માટલીમાં પડી. અહીં
ખેતરમાં તોડો રાહ જોઈને થાક્યો, ઘરે-આવ્યો. બધે
તપાસ કરી પણ તોડી ક્યાંક ન હતી. છેવટે શીકામાં
જોવા તોડો ઉપર ચડ્યો. તે
પણ દૂધની માટલીમાં પડ્યો.
તોડો એમાં જ રડતો હતો.
એટલામાં ત્યાં કાગડો
આવ્યો. તોડાને માટલીમાં
જોઈ કાગડો કહે : “અત્યાં
શું કરે છે?” જવાબમાં તોડો
બોલ્યો-

“તોડી પડલી દૂધાત

તોડા રડ

હાડડોળ ફૂટ”

(તોડી પડી દૂધમાં, તોડી રડે, કાગડાની આંખ ફૂટે)
અને કાગડાની આંખ ફૂટી ગઈ.

કાગડો ત્યાંથી ઊડીને વડ પર જઈને બેઠો. વડલાએ
કાગડાને પૂછ્યું: “કાગડા દાદા, કાગડા-દાદા, તારી
આંખ કેમ કરતાં ફૂટી?” જવાબમાં કાગડો બોલ્યો-

“તોડી પડલી દૂધાત

તોડા રડ

હાડડોળ ફૂટ

વડ પાન ઝડ”

અને વડનાં બધાં પાન ખરી પડ્યાં. એટલામાં ત્યાં
ચરતી ચરતી એક ગાય આવી. વડલાને જોઈને કહે,
“વડદાદા, વડદાદા, તારા પાન કેમ ખરી ગયા?”
વડલો કહે-

“તોડી પડલી દૂધાત

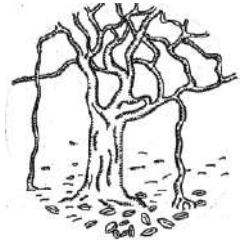
તોડા રડ

હાડડોળ ફૂટ

વડ પાન ઝડ

દેવ ગાયનાં શિંગ ઝડ”

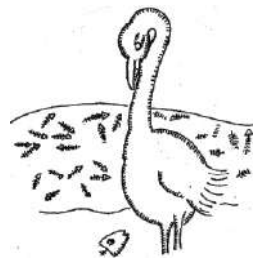
અને ગાયનું એક શિંગડું ખરી પડ્યું. ગાય ત્યાંથી
પાણી પીવા નદીએ ગઈ. ગાયને જોઈ નદી કહે, “તારું
એક શિંગડું કેમ ખરી પડ્યું?” ગાય બોલી-

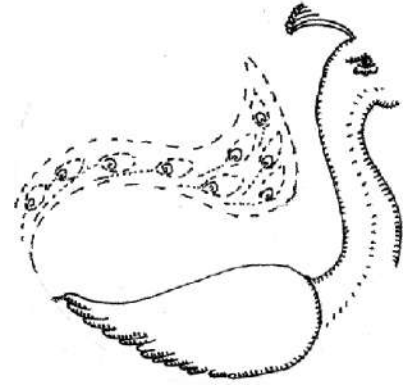
“તોડી પડલી દૂધાત
તોડા રડ
હાડ ડોળ ફૂટ
વડ પાન ઝડ
દેવ ગાયનાં શિંગ ઝડ
નય કોરડી”

અને નદીનું પાણી સુકાઈ ગયું. એટલામાં ત્યાં મોર
પાણી પીવા આવ્યો. સુકાઈ ગયેલી નદીને મોરે પૂછ્યું -
તું કેમ સુકાઈ ગઈ? નદી બોલી:

“તોડી પડલી દૂધાત
તોડા રડ
હાડ ડોળ ફૂટ
વડ પાન ઝડ
દેવ ગાયનાં શિંગ ઝડ
નય કોરડી
મોર બુરચા”

અને મોરનાં પીંછાં ખરી
પડ્યાં. મોર ખેતરમાં ચરવા
ગયો. પીંછાં વિનાના મોરને
જોઈ ખેડૂત કહે, “અરે! મોર
તારાં પીંછાં કેમ ખરી
પડ્યાં?” મોર બોલ્યો:

“તોડી પડલી દૂધાત
તોડા રડ
હાડ ડોળ ફૂટ
વડ પાન ઝડ
દેવ ગાયનાં શિંગ
ઝડ

મોર બુરચા
આવતે ઢોંગાળા”

અને ખેડૂત કમરેથી
વાંકો થઈ ગયો. બપોરે
રોટલા લઈને ખેડૂતની
પત્ની આવી. પોતાના
પતિને વાંકો જોઈ તે
બોલી- “અરે! તમે વાંકા કેમ થઈ ગયા?” ખેડૂત
બોલ્યો:

“તોડી પડલી દૂધાત
તોડા રડ

હાડ ડોળ ફૂટ
વડ પાન ઝડ
દેવ ગાયનાં શિંગ ઝડ
નય કોરડી
મોર બુરચા
આવતે ઢોંગાળા
આવતેની બાપકો ઢસકી”

અને ખેડૂત પત્ની પાંગળી થઈ ગઈ. ઢસકાતી
ઢસકાતી ઘરે જઈ રહી હતી ત્યાં સામે ગામનો પટેલ
મળ્યો. ખેડૂત પત્નીને પાંગળી થયેલી જોઈ પટેલે પૂછ્યું-
“તું કેવી રીતે પાંગળી થઈ?” ખેડૂત પત્ની બોલી:

“તોડી પડલી દૂધાત

તોડા રડ
હાડ ડોળ ફૂટ
વડ પાન ઝડ
દેવ ગાયનાં શિંગ ઝડ
નય કોરડી
મોર બુરચા
આવતે ઢોંગાળા
આવતેની બાપકો ઢસકી
પાટીલ ઠેંગના”

અને પટેલ
ઠીંગાળો થઈ ગયો...

દોસ્તી...

(પાન ૧૬ નું ચાલુ)

કેટલેક પહેલે છે. તે દિવસે વાઘે શિકાર ગુમાવ્યો અને
હાંસી થઈ એ વધારાનું. ગાયે ફરી બીજા દિવસે એમ કર્યું.
અને વાઘે ફરી શિકાર ગુમાવ્યો. ત્રીજા દિવસની વાત છે,
વાઘ શિકારે ફરતો હતો. ગાય એકલી ચરતી હતી તે ત્યાંથી
પસાર થતા શિકારીઓની નજરે પડી. શિકારી ગાયની
પાછળ પડ્યા. ગાયે ઘંટડી વગાડી. વાઘે એ સાંભળી પણ
વિચાર્યું ‘રોજની જેમ રમૂજ કરતી હશે’ વાઘ આવ્યો નહિ
અને શિકારી ગાયને ઊંચકી ચાલ્યા ગયા.

સાંજ પડતા વાઘ પાછો ફર્યો. ગાય ન દેખાઈ એટલે
ચિંતામાં પડ્યો. ‘નક્કી એને કોઈ ઉપાડી ગયા હશે, આજે
મારી ભૂલ થઈ, હાય, હાય..’ એમ વિચારતો આખા
જંગલમાં ગાયને શોધતો ફર્યો. ફરતાં ફરતાં એક ડુંગરની
નીચે નદી કિનારે કેટલાંક શિકારી દેખાયા. વાઘ દોડતો
પાસે ગયો. શિકારી ભાગી ગયા. જઈને જોયું. ગાય મરેલી
પડી હતી. વાઘ રડવા લાગ્યો. ‘હવે એકલો કેમ કરી
જીવીશ’ વિચારતા લાકડા ભેગા કર્યા. ગાયની ચિતા
સળગાવી અને પોતે પણ ચિતામાં ફુદી પડ્યો. મૃત્યુ
પામ્યો. આવી એમની દોસ્તી હતી.

ઉખાળા નાં જવાબ

૧- તડકો, ૨- ઢોલ, ૩- અક્ષર, ૪- વાળ, ૫- મરચાં, ૬- ઘડો-
દોરડું, ૭- દેવતા(અંગારો), ૮- નકશો, ૯- નારિયેળ, ૧૦-
આંખો, ૧૧- આકાશ, ૧૨- મંકોડો, ૧૩- ઘંટો, ૧૪- આંખો,
૧૫- તારા

૧૩

૧૨

એક કળાવાળી શિયાળવી

વારતા રે વારતા

એક શિયાળવી ને એક શિયાળ. એક વાર શિયાળવી ગામણી થઈ. વખત થયો ને શિયાળવીએ પાંચ બચ્ચાં જાણ્યાં. ભોંયમાં ઊંડા દરમાં બચ્ચાં, શિયાળવી ને શિયાળ રહે.

શિયાળ કહે : ચાલ શિયાળવી ફરવા જઈએ. મેદાનમાં, જંગલમાં જઈ આવીએ.

શિયાળવી કહે : ના, ના જંગલમાં સિંહ છે, મેદાનમાં પણ ફરે છે. આપણને ખાઈ જાય.

શિયાળ કહે : અરે શું એની મજાલ ? મારી પાસે સોળ કળા છે. શિયાળવી તારી પાસે ય કળા હશે ને ? કેટલી છે ?

શિયાળવી કહે : મારી પાસે એક કળા છે.

ઘણી આનાકાની થઈ. છેવટે શિયાળવી ને શિયાળ ફરવા નીકળ્યાં. થોડે આગળ ગયાં ત્યાં સિંહની ત્રાડ ડુંગર પરથી સંભળાઈ. શિયાળ તો ઠરી ગયો. ફફડવા લાગ્યો. ન બોલે ન ચાલે. ઢૂંઢૂં થઈ ગયો.

શિયાળવી કહે : બતાવ તારી સોળ કળા ને સિંહને

ભગાડ.

શિયાળ કહે : સિંહની ત્રાડ સાંભળી મારી સોળેય કળાઓ ઓગળી ગઈ. તું તારી એક કળા કાઢ..

શિયાળવી કહે : સારુ ત્યારે ખેડું. હું કહું એમ કર. તું મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યો આવ.

શિયાળવી આગળ ને શિયાળ પાછળ સિંહની સામાં જવા લાગ્યાં. એમને સામે આવતાં ખેડે સિંહને નવાઈ લાગી.

શિયાળવી તો દોડતી જઈ ને સિંહના પગે પડી. : સિંહ રાજ, તમને ત્રણ દિવસથી શોધું છું. મારેને આ મારા ઘણી શિયાળને ઝઘડો થયો છે. એનો ઉકેલ કરી આપો. અમારે પાંચ બચ્ચાં છે. શિયાળ કહે કે ત્રણ બચ્ચાં એનાં ને બે શિયાળવીનાં. હું કહું કે ત્રણ મારાં ને બે શિયાળનાં. અમારો ઝઘડો કાંઠી આપો, મહારાજા! અમારાં પાંચેય બચ્ચાં પેલા ઝાડ નીચે દરમાં છે. ચાલો અમારા દર પર.

સિંહ તો મનમાં રાજ થયો કે આ બે તો ખાવા મળશે પણ પેલાં પાંચ પણ મળશે તો અઠવાડિયાનું ખાણું

મળશે

શિયાળવી આગળ, શિયાળ પાછળ ને સિંહ એની ય પાછળ. ચાલતાં ચાલતાં શિયાળવીના દર પાસે આવ્યાં.

શિયાળવી દરમાં પેઠી. અંદર જઈને ડોકું બહાર કાઢ્યું, ને કહ્યું, મારાં ત્રણ બચ્ચાં મારી સાથે બહાર આવવાનું કહે છે. શિયાળનાં બે બચ્ચાં મારી સાથે બહાર આવતાં નથી. બાપ લાવે તો બહાર આવે.

શિયાળવી એ દરના ખૂણેથી શિયાળને અંદર આવી જવા ઈશારો કર્યો.

શિયાળવી કહે : તું તારાં બચ્ચાં બહાર કાઢ મારે શું ?

સિંહે શિયાળને ધક્કો મારી દરમાં મોકલ્યું, જ તારાં બચ્ચાં લઈ આવ.

પાંચ બચ્ચાં ને એક શિયાળ એક શિયાળવી બહાર આવશે ને આખું અઠવાડિયું લહેર પડશે.

સિંહે શિયાળને ધક્કો માર્યો; જ અંદર. બચ્ચાં લઈ આવ.

દરમાં જઈ શિયાળ ખૂણે લપાઈ ગયું.

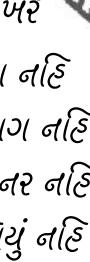

શિયાળવી એ દરમાંથી ડોકું કાઢ્યું; આવજો સિંહ રાજ. ડુંગરે પાછા જાઓ. અમારો ઝઘડો ઉકલી ગયો છે.

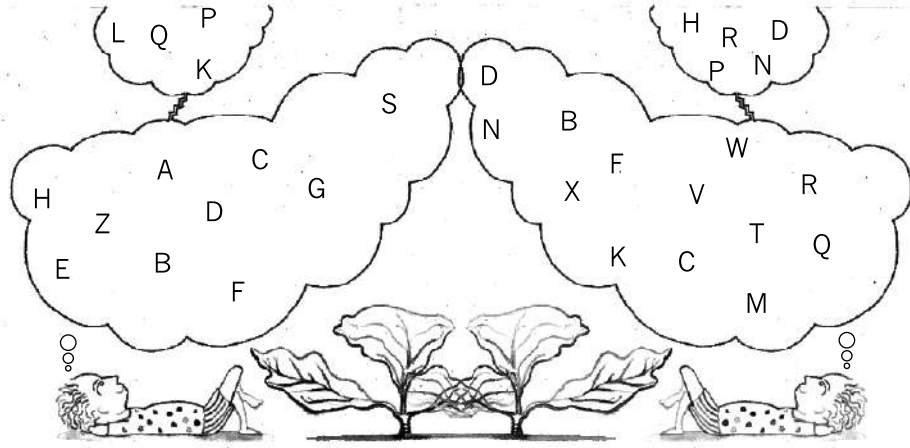
- 96
-

ઝડપે
 વળે
 નહિ
 નહિ
 નહિ
 નહિ
 ,
 ઝડપે
 નહિ
 ઝડપે
 ઝડપે
 (આપ્યા છે.)

96

હા, મને અંગ્રેજી આવડે છે! ચાલો ભણીએ

શનિવાર હોવાથી શાળામાં અડધો દિવસ હતો. બાળકો આનંદીત, પ્રફુલ્લિત અને ખુશ હતાં. બાળકોના ખુશીથી ઝુમી ઉઠેલા ચહેરા જોઈને વર્ગ શિક્ષકે કહ્યું : ‘આજે શિક્ષણકાર્ય બંધ છે આજે આપણે વર્ગમાં ભણવાનું નથી. અત્યારે આપણે બહાર ક્રિકેટના મેદાનમાં ભેગા થઈએ.’ બધા બાળકો મેદાનમાં ગયા, મેદાનમાં ભીખો શિક્ષકની નજર ચુકવી કેરી તોડવા ઝાડ ઉપર ચઢ્યો. શિક્ષકે ભીખાને ઝાડપરથી નીચે ઉતરવા કહ્યું અને બધાંને સંબોધીને અંગ્રેજીમાં કહેવા લાગ્યા :

Bhikoo climbs up a tree.
ભીખો કલાઈબસ અપ અટ્ટી.

⇒ ભીખો ઝાડ પર ચઢે છે.

હવે આપેલ વાક્ય પૂરું કરો એમ કહી વર્ગશિક્ષકે કહ્યું, "Bhikoo.....now"
દરેક વિદ્યાર્થીએ વિચાર કરી વાક્ય પૂરું કરવાનું રહેશે.

1. Bhikoo is walking now.
ભીખો ઈઝ વોકીંગ નાઉ.
⇒ ભીખો અત્યારે ચાલે છે.
2. Bhikoo is eating his meals.
ભીખો ઈઝ ઈટિંગ હીઝ મીલ્સ.
⇒ ભીખો અત્યારે જમે છે.
3. Bhikoo is sleeping now.
ભીખો ઈઝ સ્લીપીંગ નાઉ.
⇒ ભીખો નીંદર માણે છે.

4. Bhikoo is getting out of his bed.
ભીખો ઈઝ ગેટીંગ આઉટ ઓફ હીઝ બેડ.

⇒ ભીખો પથારી પરથી ઉઠે છે.

5. Bhikoo is getting into his bullock cart.
ભીખો ઈઝ ગેટીંગ ઇન્ટુ હીઝ બુલક કાર્ટ.

⇒ ભીખો બળદ ગાડામાં પ્રવેશ કરે છે.

6. Bhikoo is getting ready for his school.
ભીખો ઈઝ ગેટીંગ રેડી ફોર હીઝ સ્કૂલ.

⇒ ભીખો શાળાએ જવા તૈયાર થાય છે.

7. Bhikoo is getting in the bus.
ભીખો ઈઝ ગેટીંગ ઇન ઇન બસ.

⇒ ભીખો બસમાં પ્રવેશ કરે છે.

8. Bhikoo is getting his food from his mother.
ભીખો ઈઝ ગેટીંગ હીઝ ફૂડ ફ્રોમ હીઝ મદર.

⇒ ભીખો માતા પાસેથી જમવાનું લે છે.

9. Bhikoo is getting up from his bed.
ભીખો ઈઝ ગેટીંગ અપ ફ્રોમ હીઝ બેડ.

⇒ ભીખો પથારીમાંથી ઉઠે છે.

10. Bhikoo is drawing landscape scene.
ભીખો ઈઝ ડ્રોઈંગ લેન્ડસ્કેપ સીન.

⇒ ભીખો કુદરતી સીન દોરે છે.

11. Bhikoo is drawing water from the well.
ભીખો ઈઝ ડ્રોઈંગ વોટર ફ્રોમ વેલ.

⇒ ભીખો કૂવા માંથી પાણી કાઢે છે.

12. Bhikoo is drawing money from the Bank.
ભીખો ઈઝ ડ્રોઈંગ મની ફ્રોમ ધી બેન્ક.

⇒ ભીખો બેંક માંથી પૈસા ઉપાડે છે.

13. Bhikoo is drawing good audience in the Play.
ભીખો ઈઝ ડ્રોઈંગ ગુડ ઓડિયન્સ ઇન ધી પ્લે.

⇒ ભીખો શ્રોતાઓને આકર્ષે છે.

‘સરવાળે આજે આપણે શું શિખ્યા ?

૧. ખુદા ખુદા ક્રિયાપદનો ઉપયોગ.
  ૨. એ ક્રિયાપદના અર્થ.
  ૩. એક જ ક્રિયાપદનો અલગ અલગ અર્થથી કરેલ ઉપયોગ.
  ૪. ક્રિયાપદનો વાક્ય પ્રયોગ.
- એમ શનિવારનો અડધો દિવસ પૂરો થયો. બાળકો રમતા રમતા ઘરે ગયા.

ગોવિંદગુરુ આપણી સ્વતંત્રતાની ચળવળના લડવૈયાને મળીએ

આપણા દેશમાં અંગ્રેજોનું રાજ હતું. પરદેશથી અંગ્રેજો વેપાર માટે આવેલા. આપણા દેશના લોકોમાં સંપત્તિ હતો, એ જોઈને આપણા લોકો અંદર અંદર લડતા રહે ને પોતે રાજ કરે તેવું કામ કરતા. આપણા દેશની ચીજ-વસ્તુઓ પર કરવેરા નાંખી તિજોરી ભરતા. પરદેશથી વસ્તુઓ લાવી બજારમાં ઠાલવતા. જેથી આપણા લોકો બેકાર બન્યા. દેશમાં ગરીબી તેમજ હેરાનગતિ વધી. આપણા દેશના લોકો આઝાદી મેળવવા તૈયાર થયા. ભણેલ ગણેલ લોકો વિચારતા થયા. પ્રજામાં જાગૃતિ આવી. આઝાદીને વિષય બનાવી સાહિત્ય લખાયું. તે દેશના ખૂણે ખૂણે ગૂંજતું થયું. બંકિમચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાયએ ‘આનંદમઠ’ નવલકથામાં ‘વંદે માતરમ્’ ગીત લખ્યું. ગાંધી ટોપીધારી આઝાદીનાં લડવૈયા હાથમાં ત્રિરંગો ફરકાવતા. તેમણે દરેક ધર્મ તેમજ કોમના લોકોને જોડ્યા. આદિવાસીઓએ પણ

અંગ્રેજ સરકારનો વિરોધ કર્યો. ગરીબ તેમજ અભણ આદિવાસીઓએ જે ટક્કર લીધી તેની નોંધ પુસ્તકોમાં નથી. પણ એમણે પાછી પાની કરી નથી.

પંચમહાલ જિલ્લાના સંતરામપુરથી ૨૨ કિ.મી. દૂર રાજસ્થાન રાજ્યની સરહદ પર માનગઢ ડુંગર આદિવાસી શહીદ સ્મૃતિસ્થળ તરીકે જાણીતું છે. આ પહાડી પ્રદેશના આદિવાસી લોકોમાં ચાલતા કુરિવાજો તેમજ માન્યતાઓમાંથી લોકોને છોડાવવાનું કામ કરતા ગોવિંદગુરુ આદિવાસીઓમાં સુધારો કરવા જાણીતા છે.

તેમણે ભગત આંદોલન ચલાવેલું. ભીલોને એમણે ભગત બનાવ્યા, સાથે એમનું થતું શોષણ તેમજ હેરાનગતિ સામે સજાગ કર્યા. મૂળ રાજસ્થાનના વણઝારા કોમના પશુ લે વેચનો ધંધો કરવા પ્રવાસ કરતા એટલે અનેક લોકોને મળતા. તેમણે ‘સંપસભા’

નામનું સંગઠન રચી આદિવાસીઓને ‘માંસ ખાવું નહીં’, દારૂ પીવો નહીં’, ચોરી કરવી નહીં, મહેનત મજૂરી કરીને કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવું એવો ઉપદેશ આપતા. માંદગીના સમયે આદિવાસીઓ એમની પાસે જડીબુટ્ટી લેવા જતા. ગુજરાત, મધ્યપ્રદેશ તેમજ રાજસ્થાનના આદિવાસીઓને સંગઠિત કર્યા. આથી અંગ્રેજ સરકાર અને રજવાડાં ફફડી ઉઠ્યાં. આ સંગઠનને તેઓ બળવા તરીકે જોતા એને દબાવવા લશ્કરનો સહારો લીધો. ૧૭ નવેમ્બર ૧૯૧૩ના રોજ ગોવિંદગુરુએ માનગઢ પર આદિવાસીઓનું વાર્ષિક સંમેલન ભર્યું. તેમના ઉપદેશને લોકો હાથ ઉંચા કરી સમર્થન આપતા. ને આ ભજન લલકારતા.

ગુરુવોન ગુરુવો વાજે મારા ગુરુવા

ગુરુવોન ગુરુવો વાજે મારા ગુરુવા

વળતા જુગની વારી મારા ગુરુવા

વળતા જુગની વારી મારા ગુરુવા

આદિવાસીઓનો સંપ જોઈ ‘મેવાડ ભીલકોર’ (ખેરવાડા) ના કાર્યકારી કમાન્ડર જે.પી. સ્ટોકલે એને દબાવવા તેમજ તોડવા તૈયાર થયા. આ સાથે નજીકમાં રહેલ સૂંથ, વાંસવાડા, ડુંગરપુરના રાજાઓએ ગોવિંદગુરુની ઘરપકડ કરી આદિવાસીઓની એકતા તોડવા માટેની રજૂઆત કરી. સૂંથ સ્ટેટના રાજા પાસે માનગઢ જવાની પારવાનગી માંગી. અંગ્રેજ સરકારે પી. આર. બરો નાં ઓર્ડરથી રેવાકાંઠા પોલિટિકલ એજન્ટ અને ડી.એસ.પી. ગોધરાની ફોજ સૂંથ સ્ટેટના રસ્તે માનગઢ મોકલી.

બીજી બાજુ રાજસ્થાનથી ‘મેવાડ ભીલ કોર’,

રાજપુત રેજીમેન્ટ’ની કંપનીઓએ માનગઢને ઘેરો ઘાલ્યો. કોઈપણ જાતની ચેતવણી આપ્યા વિના આદિવાસીઓ પર ગોળીબાર કરવામાં આવ્યો. ગભરાઈ ગયેલા આદિવાસીઓએ પ્રતિકાર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમાં એમને સફળતા ના મળી. માનગઢ ઉપર લાશોના ઢગલા થઈ ગયા. ગોવિંદગુરુ તેમજ પુંજ પારગીને પકડી કારાવાસમાં ધકેલી દેવામાં આવ્યા. ગોવિંદગુરુની બળવાની નીતિ નહોતી. એમના મનમાં તો આદિવાસીઓ સ્વતંત્ર અને સમૃદ્ધ બને એવી ભાવના હતી. ઈ.સ. ૧૮૮૦-૮૧ માં દયાનંદ સરસ્વતી સાથે તેમની મુલાકાત થઈ તે વખતે ગુજરાત, રાજસ્થાન તેમજ મધ્યપ્રદેશના ભીલ આદિવાસીઓમાં સુધારા પ્રવૃત્તિના પ્રચારનું કાર્ય તેમને સોંપવામાં આવ્યું હતું. ભગત આંદોલન ભીલોમાં આધ્યાત્મિક તેમજ સામાજિક સુધારણા માટેનું આંદોલન હતું. આ સમયે સ્વતંત્રતાની ચળવળથી આવા આદિવાસીઓ દૂર કેમ રહી શકે ? નેતૃત્વ કરનાર ધાર્મિક નેતાઓમાં આદિવાસીઓને વિશ્વાસ બેસતો. પોતે એવું માનતા પોતાના ગુરુ પાસે ભગવાન હાજરા હજુર છે. તેમની પાસે જાદુઈ તાકાત છે. તેથી દુશ્મનની ગોળી આપણને સ્પર્શ પણ ના કરી શકે, આવું સમજનારા આદિવાસીઓ લડવા તૈયાર થઈ ગયા. કહેવાય છે કે, એક બાજુ આધુનિક શસ્ત્રોથી સજ્જ ફોજ ને બીજી બાજુ પથ્થર, ગોફળ તેમજ તીરકાંમઠા લઈને

સ્વતંત્રતા માટે ઝગઝમતા ભીલ આદિવાસીઓ. આ મદનગીને ઓછી ન આંકી શકાય. ૧૮૫૭ ના બળવાના નેતા તાત્યાટોપેએ પંચમહાલના ભીલ

આદિવાસીઓને એકઠા કરી અંગ્રેજ સરકાર સામે બંડ પોકાર્યું હતું. આજ ભીલો ગુરુગોવિંદની આગેવાનીમાં સ્વતંત્રતાની ચળવળમાં સક્રિય રહ્યા. સ્વાતંત્રતા માટેની આગેવાની લેનાર આવા બહાદુર નેતાઓને સ્મરતાં આપણી છાતી હર્ષથી આજે પણ ફૂલી જાય છે.

પિંઠોરાની કથા

(છોટાઉદેપુરના આદિવાસીઓમાં પ્રચલિત કથા)

ઈંદરાજને સાત બેનો હતી. એક બેનનું નામ કાળી કોયલ હતું. કાળી કોયલ એક દિવસ આંબાવાડીમાં ઢોર ચરાવા ગઈ હતી ત્યારે કુંદરાણાએ તેની સાથે છીનાળું કપ્યું. તેને લીધે જે બાળકનો જન્મ થયો તે બાળપિંઠોરો કહેવાયો.

ઈંદરાજના ડરથી કાળી કોયલે બાળપિંઠોરાને નદીમાં વહાવી દિધો. ઈંદરાજની બીજી બેન કાજલને કોઈ સંતાન હતું નહીં. તે નદીએ પાણી ભરવા ગઈ ત્યારે તેણે બાળકના રડવાનો અવાજ સાંભળ્યો. તે બાળકને ઘરે લઈ ગઈ. બાળક રડવા લાગ્યું એટલે એને આકડાનું દુધ પીવડાવ્યું. તે સિવાય વડનું, પીપળાનું, ખરહેડીનું દુધ પાઈને બાળપિંઠોરાને મોટો કર્યો.

બાળપિંઠોરો મોટો થયો એટલે નિશાળમાં ભણવા મુક્યો. તાંબાનો ચોપડો અને રુપાની કલમ આપી. જ્યારે ખુબ ભણીને ઘરે આવ્યો ત્યારે માં પાસે ફરવા જવાની રજા માંગી. ફરતો ફરતો કચમેર પહોંચ્યો. કચમેરની રાણી વાવે પાણી ભરતી હતી. પિંઠોરાએ ઘડોડો મારી માટલું ફોડી નાખ્યું. રાણીએ મેહળું માર્યું. તારો મામો આખો ભાગ ખાય. પિંઠોરો મામાને શોધવા નિકળ્યો. ધાર, ઈંદોર બધે ફરી વળ્યો. કરોડીયાના તાંતણે તાંતણે સ્વર્ગમાં ગયો. ઈંદરાજ નાસીને ઉકરડામાં સંતાઈ ગયા. પિંઠોરાએ એમને શોધી કાઢ્યા. મામાએ ધનમાંથી અડધો ભાગ આપવાનું નક્કી કર્યું.

પછી પિંઠોરાનું લગન લેવાયું પણ તેના બાપની કોઈ જાણ હતી નહીં. ઈંદરાજએ બધા દેવોની સભા બોલાવી. પિંઠોરાને બાપ બતાડવા કહ્યું. પિંઠોરાએ સીધી કુંદરાણા સામે આંગળી કરી. બીજી એક કથા પ્રમાણે પિંઠોરાએ કુંદરાણાનું નાક પકડ્યું. આ રીતે પિંઠોરાની ઓળખાણ નક્કી થઈ અને તેનું પિંઠોરી ખેડે લગ્ન લેવાયું. અને તે જ બાબો પિંઠોરો કહેવાયો. આ પિંઠોરાની બાધામાં તેના લગ્નની જાનનું અને તેમાં ભાગ લેનારાના ચિત્રો દોરવામાં આવે છે. તે સિવાય રોજના જીવન ખેડે ખેડાયેલી વસ્તુઓ, પ્રાણીઓ અને જીવડાના ચિત્રો દોરવામાં આવે છે.

(આ અંકમાં પિંઠોરાનું ચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે. તો બાળમિત્રો એ ચિત્ર કાઢી ભીંતે લગાડશો.)

૨૪

જાણીએ ને માણીએ

કુંડલા રામકથા

(રામકથા અતિ પ્રાચીન કાળથી દુનિયાના મોટાભાગના વિસ્તારમાં પ્રચલિત છે અને લોકપ્રિય છે. એ કથામાં કેટલાક પ્રાદેશિક તત્વો અને પ્રાદેશિક સાંસ્કૃતિક પ્રભાવ પડ્યો છે અને તેથી જ દરેક ને રામકથા અદ્દલ પોતીકી લાગે છે. આ રીતે રામકથા વિશિષ્ટ છે. આપણો દેશ વિવિધતા અને વિપુલતા માટે જાણીતો છે. અહીં સૌંદર્ય ભાષાઓ બોલાતી આવી છે. એમાંથી મોટાભાગની ભાષાઓ આદિવાસી ભાષાઓ છે. એ ભાષાઓ માંથી કેટલીક ભાષાઓમાં પણ રામકથા પ્રચલિત છે. એ રામકથા ઉપર એ ભાષા બોલનારા ઓની સંસ્કૃતિનો પ્રભાવ પડ્યો છે અને એથી એ કથાઓ વિશિષ્ટ બની રહી છે.

સાબરકાંઠા વિસ્તારમાં બોલાતી ડુંગરીભીલી ભાષામાં પ્રચલિત રામકથાનું ડૉ. ભગવાનલાલ પટેલે સંપાદન કરી રામ સીતામાની વાર્તાનામે ગ્રંથસ્થ કરેલ છે. ડાંગમાં પ્રચલિત રામકથા ઉપર મેં થોડું કામ કરેલ છે.

અહીં, આ કોલમમાં ડાંગમાં પ્રચલિત રામકથા વિશે હમ્માવાર કથા આપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવશે. ત્યાર બાદ અન્ય આદિવાસી રામકથા વિશે પણ હમ્માવાર કથા પ્રવાહ આપીશું.)

૧

રાવણની ઉત્પત્તિ અને સીતાના જન્મની કથા

એક રાજા. ઓપિંગદેવ એનું નામ. ઓપિંગદેવ ચોર જમાતના રાજા. ચોરી કરવી એનું કામ. એને છ પુત્રો હતા. પાંચ જણા આપણા જેવા સામાન્ય અને છઠ્ઠો-છેલ્લો પુત્ર અપંગ હતો- હાથપગ વગરનો ફુઠો.

પાંચે ભાઈઓ ચોરી કરીને જીવે અને ફુંઠાને પોષે. દિવસો પછી દિવસ અને મહિના પછી મહિના વીત્યા. પાંચે ભાઈઓ એ એક દિવસ વિચાર કર્યો. ચોરી કરીએ આપણે રાતભર ઉજાગરા કરીએ આપણે! અને આ ફુંઠો તો આરામથી ખાય છે. ચોરી કરતાં પકડાઈશું તો સજા આપણને થશે. કદાચ શિરકલમ (માથું કાપી મારી નાખવાની સજા) આપણને થશે. ફુંઠાને કંઈ જ નહીં. હવે મફતમાં આપણે ફુંઠાને પોષવાનાં નથી.

પાંચે ભાઈઓએ ફુંઠાને ઘરની બહાર કાઢી મૂક્યો. જ્યાં જવું હોય ત્યાં જા. જે કરવું હોય તે કર પણ અહીંથી જા. ફુંઠો રડ્યો, પડ્યો-પણ એણે ઘર છોડ્યું પડ્યું.

જાય તો ક્યાં જાય ? ફુંઠાએ વિચાર્યું જેનું કોઈ નહીં તેનો ભગવાન દેવ. મહાદેવને ત્યાં મને જવાદે. ફુંઠાએ ધવળેગીરનો રસ્તો ધર્યો.

ધવળેગીર પરથી મહાદેવે ફુંઠાને જોયો. ફુંઠાના રસ્તામાં મહાદેવ પિંડ બનીને પડ્યા. ફુંઠો મહાદેવનો પિંડ ઓળખી ગયો. એણે પિંડ પાસે બાર માસનું તપ ધર્યું.

બારમા માસે મહાદેવ પ્રગટ થયા. ફુંઠાને કહ્યું ‘બોલ બાળકા, બોલ ચેલકા. શું જોઈએ છે ?

૨૫

ડુબવા લાગ્યો. એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત,
આઠ ને નવ ઘૂંટ પ્રવાહી એ પી ગયો.

ને ચમત્કાર થયો.

કુંઠાના બન્ને બાવડા ઉપર નવ નવ હાથ ઊગી

કુંઠો કહે: 'મહાદેવ તમે દેવના પણ દેવ છો. મને શું
જોઈએ છે તે તમને ખબર છે. મને બે હાથ અને બે પગ
અપો જેથી હું ઈજ્જતથી જીવી
શકું'.

મહાદેવ કુંઠાને લઈને
ધવળેગીર ગયા. પછી કહ્યું:
'બાળકા, ચેલકા, સામેની
અજવાળી ઓરડીમાં આરામ
કર. અંધારી ઓરડીમાં જતો
નહીં, ત્યાં તારુ મોત છે હું
મૃત્યુલોકમાં દાણાપાણીની
વ્યવસ્થા કરી આવું પછી તને
હાથપગ આપીશ.

મહાદેવ ગયા. કુંઠો
વિચારવા લાગ્યો મહાદેવ પણ હાથપગ આપ્યા વગર
ગયા. હવે કયારે આવશે? કુંઠાને થયું મારી કોઈને પડી જ
નથી. આવી જીંદગી જીવવા કરતાં મરી જવું સારું, એણે
અંધારી ઓરડીમાં જઈ મરી જવા માટે વિચાર કર્યો.
ગબડતો ગબડતો જઈ અંધારી ઓરડીના બારણાને
ધક્કો માર્યો. અંદર કૂવો હતો. મરવા માટે એણે કૂવામાં
ઝંપલાવ્યું.

કુંઠો અંદર મરવા પડ્યો હતો. અંદરના પ્રવાહીમાં એ

નીકળ્યા ગરદન ઉપર એક માથું હતું. ત્યાં બીજા નવ
માથા ઊગી નીકળ્યાં. કુંઠાના શરીરમાં રોમે રોમ ઉત્સાહ
પ્રગટ્યો અને બે પગ આવતા જ એ કૂદકો મારી બહાર
આવ્યો.

-ત્યાં તો સામે મહાદેવ દેખાયા.

ભય. ભય. ભય.

મહાદેવ કહે- બાળકા, આ શું કર્યું?

:દેવ હું તો મરવા પડેલો.

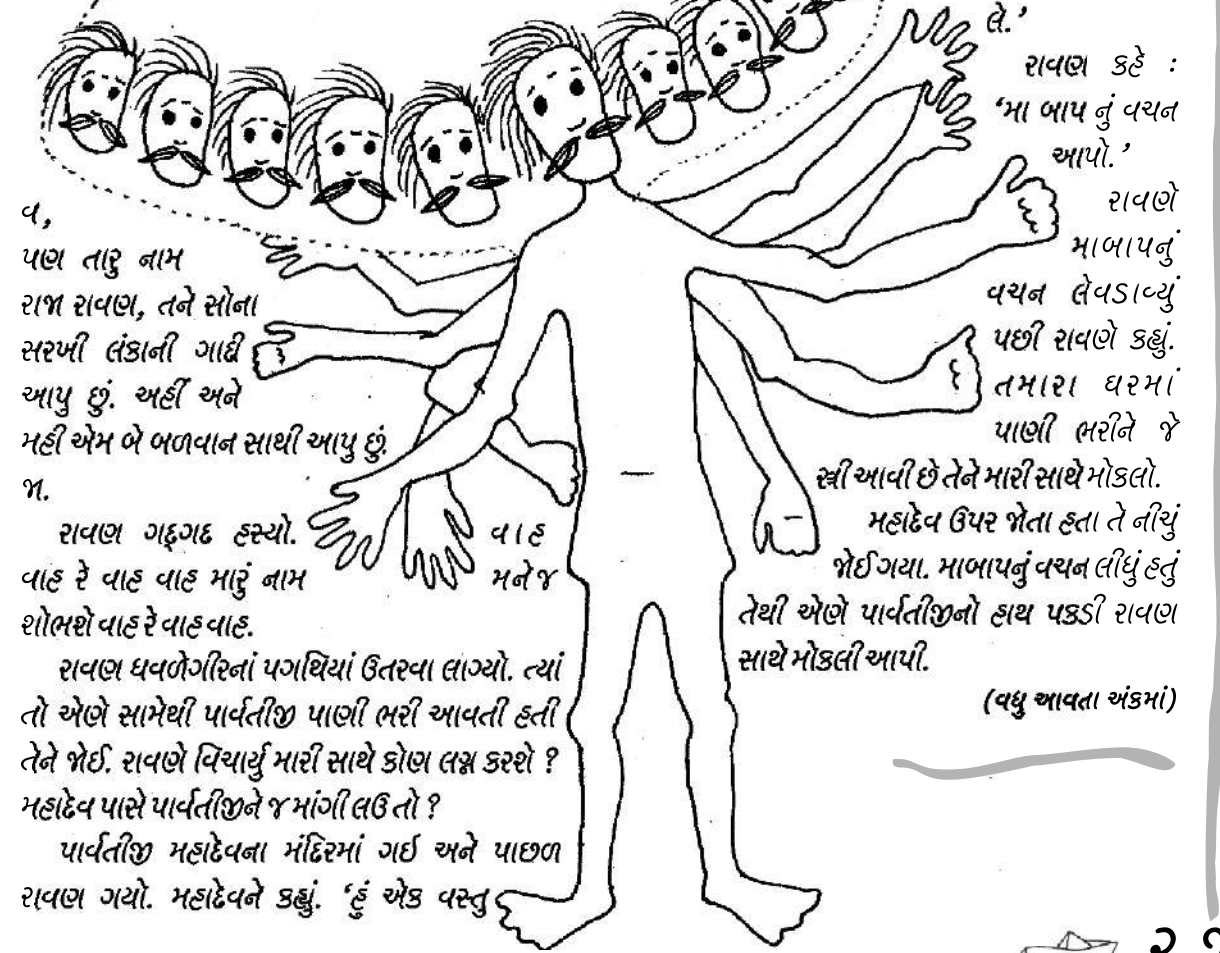
:બાળકા, આમાં અમૃત હતું. તેથી આવું થયું.

:દેવ, મને એક જ માથું, બે જ હાથ અને બે જ પગ

વાળો બનાવ. હું કેવી રીતે જીવીશ?

:બાળકા, તારા કર્યા તું

ભોગ

માંગવાનું ભૂલ્યો છું.'

મહાદેવ કહે : 'માંગી

લે.'

રાવણ કહે :

'મા બાપનું વચન
આપો.'

રાવણે

માબાપનું

વચન લેવડાવ્યું

પછી રાવણે કહ્યું.

તમારા ઘરમાં

પાણી ભરીને જે

સ્ત્રી આવી છે તેને મારી સાથે મોકલો.

મહાદેવ ઉપર જોતા હતા તે નીચું

જોઈ ગયા. માબાપનું વચન લીધું હતું

તેથી એણે પાર્વતીજીનો હાથ પકડી રાવણ

સાથે મોકલી આપી.

(વધુ આવતા અંકમાં)

ફરી મળીશું

આદિવાસી વાચક મિત્રો,

‘બોલ’ વાચતા મજા પડીને? આમા આવેલા ચિત્રો બનાવ્યા છે મારા દોસ્ત દીપાબેન અને પીયૂષભાઈએ. બધા લખાણને પુસ્તકરૂપ આપ્યું છે મારા બીજા એક મિત્ર નીરજભાઈએ. બધા ગીતો અને વાર્તાઓ ભેગા કરીને ખાસ બાળકોને ગમે એવા શૈલીમાં લખ્યાં છે વિક્રમભાઈ ચૌધરી અને સુરમલભાઈ વહોનીયાએ.

આ પાંચ એકઠા થયા અને એમને લાગ્યું કે આપણા આદિવાસી બાળકો માટે સરસ મજાનું ‘બોલ’ બનાવીએ. મને આ વિચાર સારો લાગ્યો. મને થયું, દુનિયાના દરેક સમાજના બાળકો માટે ચિત્રોના, ગીતોના, વાર્તાઓના પુસ્તક હોય છે. એટલે આપણા આદિવાસી બાળકો માટે પણ એવા પુસ્તક હોવા જોઈએ.

પણ દોસ્તો, હવે આ પુસ્તક તૈયાર થયું છે, તો એ વાંચવાનું કામ તમારું છે. તમે પોતે વાંચજો અને તમારા દોસ્તોને પણ વાંચી બતાડજો. ફરી આવતાં મહિને અમે બીજું બોલનું પુસ્તક તમારા સુધી પહોંચાડીશું. અને, ત્યાર પછી ફરી એક મહિના પછી. દોસ્તો, આવા દર મહિને બહાર પડતા પુસ્તકોને

‘માસિક’ કહેવામાં આવે છે. ‘માસ’ એટલે ‘મહિના’. દર માસે બહાર પડે એ ‘માસિક’. એટલે બોલને હવે પછી ‘બોલ-માસિક’ કહેવાનું. આ બોલમાસિક તમારા માટે છે, એટલે તમારું જ છે. તમારે ક્યારેક લખવાનું મન થાય, તો બોલમાસિક માટે લખવાનું. તમારું લખાણ વિક્રમભાઈ સુધી મોકલવાનું. એમને ખાસ લાગ્યું તો એ લખાણ બોલમાં છપાવા માટે નીરજભાઈને મોકલશે. પછી આવતા મહિને એ ‘બોલ’-માસિકમાં છપાશે, અને તમારા બધા જ મિત્રો એ વાંચશે. આવી રીતે તમારા મનની વાત તમે જાણતા હોય એવા મિત્રો સુધી પહોંચશે, પણ સાથે સાથે તમે જાણતા હોય એવા આદિવાસી બાળકો સુધી પણ પહોંચશે. પછી એવા બીજા બાળકો પણ તમને જવાબમાં પત્ર મોકલશે. તમારા નવા મિત્ર થશે. એટલે ‘બોલ’ વાંચવાંથી અને ‘બોલ’ માટે લખવાથી તમારા ખૂબ જ મિત્ર થઈ જશે. એવું કહેવાય છે કે, જેના વધારે મિત્રો, એ વ્યક્તિ ખૂબ સુખી થાય છે. મિત્રો હોવાથી પોતાને પણ નવું નવું જાણવા મળે છે. તો દોસ્તો! હવે પછી ‘બોલ’ મિત્રમંડળીમાં જોડાવાનું અને આદિવાસી બાળકો માટેની એક નવી, આનંદમય દુનિયા નિર્માણ કરવાની.

- ગણેશ દેવી

આદિવાસી બાળકોનું બાલપત્ર

૧૫ ઑગષ્ટ ૨૦૦૪
વર્ષ ૧, અંક ૧

સંપાદક
વિક્રમ ચૌધરી
સુરમલ વહોનીયા

પરામર્શક
ગણેશ દેવી
ભગવાનદાસ પટેલ
ચામુલાલ રાઠવા
કાનજી પટેલ
ડાહ્યાભાઈ વાઢુ
ધીરુભાઈ પટેલ
મુકુંદ મુધોળકર

કળા સંયોજન
દિપા જયરામન
પીયૂષ ઠક્કર

મુદ્રણ સંયોજન
નીરજ કેંગે

પ્રકાશન વ્યવસ્થા
દીપ્તિ ફુલકર્ણી

પ્રકાશક
ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર
૬૨, શ્રીનાથધામ સોસાયટી, દિનેશ મિલપાસે,
વડોદરા ૩૯૦ ૦૦૭
ફોન નં. : ૦૨૬૫-૨૩૩૧૯૬૮

અનુક્રમણિકા

સંપાદકીય ૧

કવિતા

૧. જીવડો રે જીવડો ૩
૨. ડોંગોર એ ડુંગર ૪
૩. પાણી રે ૫
૪. એક અને બે ૬

વાર્તા

૧. મનમોજી ઉંદર ૯
૨. તોડા અને તોડીની વાર્તા ૧૧
૩. એક કળાવાળી શિયાળવી ૧૪
૪. દોસ્તી ૧૬
૫. પિંઠોરાની કથા ૨૪

ઈતિહાસ

૧. આદિવાસી નેતા શ્રી ગોવિંદ ગુરુ ૨૨

પુરાણકથા

૧. મિલી મહાભારતનો પથસાર ૭
૨. કુંડલા રામકથા ૨૫

શિક્ષણ

૧. હા, મને અંગ્રેજી આવડે છે ૨૦

રમતગમત

૧. ઉખાણા ૧૭

ફરી મળીશું ૨૮

પોસ્ટર ..... પિંઠોરાનું ચિત્ર

પત્ર વ્યવહાર માટે સંપર્ક

સંપાદકશ્રી, ‘બોલ’

૧૫, કે કે પાર્ક, પટેલ નગર પાસે, શાસ્ત્રી રોડ, બારડોલી
ફોન નં. : ૦૨૬૨૨ - ૨૨૩૩૯૪